

БОРБА ПРОТИВ И ЗА ЈЕВАНЂЕЛСКОГ ИСУСА ХРИСТА

(свршетак)

XII

БОРБА ПРОТИВ СТРАДАЈУЋЕГ ЈЕВАНЂЕЛСКОГ ИСУСА ХРИСТА И ОДБРАНА ЊЕГОВА

Поред свега тога што данас има најмање стварних разлога — природо-научних и социјално-политичких (теоријских и практичних) — да се прогони и изгони Исус Христос одасвуда, како из срца и разума појединаца људи тако и из њихових најважнијих организација и институција (државе, школе, породице и т. д., које ипак и у сваком случају морају ма на каквим метафизичким, теоријским принципима почивати), — поред свега тога, никад јача, никад систематскија и никад интензивнија и фанатичнија није била борба против јеванђелског Исуса Христа него у овим послератним деценијама нашега века! Она је сада, по унутрашњим карактеристикама својим и с обзиром на своје основне мотиве и специјалне циљеве, свуда истога, новог типа; једино по својим спољашњим карактеристикама и с обзиром на културни ниво гонилаца и масе, које иду за овима, као и на повлашћени и неповлашћени положај гонилаца у држави, разноврсна је.

Најјача и најсвирепија је антихришћанска борба у совјетској Русији, а за тим и у Мексику, где су гониоци хришћанске религије повлашћени и потпомогнути. У Шпанији, Турској и Немачкој борба против позитивног хришћанства (цркве) је више него толерирана. У другим културним земљама слобода савести и научног истраживања дозвољавала је, иако ненамерно, да борба против хришћанске религије пређе границе морално па и правно допуштеног. У име науке и умет-

ности, у име истине и слободе безбројна вређања религиозних осећања и безбројне директне и индиректне увреде Оснивачу хришћанске религије и његовим идејама избачене су на јавност пред ширу публику. Извојевана верска толеранција, која је иначе исто тако и духом јеванђелским загарантована, састоји се данас — по мишљењу већине непријатеља хришћанске религије и у слободним, демократским државама — у томе, што ће хришћани дужни бити да стрпељиво и готово без права реагирања сносе безбројна вређања својих осећања и многоврсна исмевања својих светиња, јер — она бивају, тобоже, у име науке или уметности, т. ј. у име Истине и Прогреса!

Обновљено је оно прво, најраније доба страствене борбе против и за Исуса Христа. Стари Израил је вековима чекао Христа — Месију; и када је дошао, одбацио га с невероватном мржњом. Нови Израил (хришћански народи) вековима је имао Христа, али се сада, како изгледа, спрема да га, такође с великом мржњом, одбаци. Зашто? Јер стари Израил је хтео Месију за земаљске ствари; исто сада и нови Израил. А Он је пак дошао за небеске! Поглед и старог и новог Израила скренут је од неба ка земљи — на материју; и зато ни један од њих не може да позна правог Месију — Исуса Христа, иако су га сви стари пророци претсказивали, иако су га сви стари народи очекивали.¹ Тако је он, Исус Христос, постао: „камен од угла који зидари одбацише“²; „знак против кога ће се говорити“³; „камен спотицања и стена саблазни“⁴. Мржња га је пратила од како се је свету објавио као Месија и Син Божји — као Богочовек, и није престала ни на Голготи, ни после Голготе, — до данас. Јер и данас има књижевника, који не могу да му забораве, што се он назва Сином Божјим — Богочовеком, а не обичним човеком⁵ —, и попут оних старих књижевника прола-

¹ О очекивању Месије (Спаситеља света) од стране прехришћанских многобожачких народа, види моју студију „Месијанска идеја код културних народа пре Христа“ (Београд 1931.).

² Пс. СХVIII, 22.

³ Лука II, 34.

⁴ Рим. IX, 33.

⁵ „Многа вам добра дела јавих од Оца свога; за која од оних дела бацате камење на ме? Одговорише му Јевреји говорећи: за добро дело не бацамо камење на те, него за хулу на Бога, што ти, човек будући, градиш се Бог“. (Јов. X, 32—33).

зећи поред голготског Мученика и Праведника, место страхопоштовања и љубави или барем обичног сажалења, имају само речи поруге, потсмеха, вређања!

Таквих бласфемија и пародија на највећу и најсветију жртву за коју зна човечанство препуна је антихришћанска пропагандистичка литература. — Још се стари литерат и огорчени непријатељ хришћанства, филозоф Целс ругао разапетом Христу, коме, каже он, „Отац није помогао“,¹ иако је „јаукао, тужио и желео да га мимоиђе смртни страх... и чаша“,² и који је, тобоже, (као и сви остали хришћани) имао сажалења и самилости једино за разбојнике, за грешнике и уопште за најгоре и најглупље људе; њима је он, Исус Христос, једино и обећавао царство Божје под јединим условом: ако наричу за милост; а добре међутим одбацао је од себе, јер нису нарицали, нису молили, као они зли, за помиловање!³ И Целс се напоследку дрзнуо да Исуса Христа, зато што је он, тобоже, у своје друштво призивао само разбојнике и грешнике, назове „вођом разбојника“,⁴ „разбојником, кога пророци свакако нису наговештавали“.⁵ У овоме духу — у духу ових Целсових напада и исмевања најсветијих момената из последњих тренутака живота Исуса Христа, који су безбројним осећајним душама измамљивали сузе из очију, а ученима дивљење и јавно признање његове неупоредиве душевне величине — писано је и код нас, отворено и јавно.

Оставићемо сада потпуно на страну „Живот Исуса Назарећанина“ од Д. Дамњановића (који ни овде није пропустио прилику а да не исмеје основни догмат хришћанске религије о искупљењу називајући хришћанског Бога „сидистом“⁶) и цитираћемо једног другог, далеко познатијег и, по свој прилици, утицајнијег на образованију јавност, који је као литерат стекао и једно доста уважавано име, и који је нашој широј јавности познат и по својим нестручним чланцима упереним против хришћанске религије; — човека који

¹ Origenes, op. cit., I, 54.

² Ib., II, 24.

³ Ib., III, 59, 71, 78.

⁴ Ib., III, 59.

⁵ Ib., II, 29.

⁶ Стр. 404—405.

се истовремено радо виђа и у синагоги као предавач.¹ То је новинар и књижевник Д. Николајевић, који је (пored више чланака у дневним листовима) у једном нашем „књижевно-социјалном часопису“ написао, у стилу Целса, Дамњановића и руских „активних безбожника“, једну до дна срца вређајућу пародију и бласфемiju на мученичку смрт највећег праведника — пародију и бласфемiju на смрт Исуса Христа на крсту између два разбојника, назвавши Христа горим од оба разбојника, а Бога-Оца синоубицом!

Д. Николајевић цитира а за тим коментарише ово место из Лукиног јеванђеља (XXIII, 39—43): „А један од обешених злочинаца хуљаше на њега (Исуса) говорећи: ако си ти Христос, помози себи и нама. А други (разбојник) одговарајући ућуткиваше га и говораше: Зар се ти не бојиш Бога, кад си и сам осуђен тако? И ми смо још праведно осуђени, јер

¹ Проповед о распетом Христу је од увек била нешто што је Јевреје највише саблажњавало („ми проповедамо Христа распета, Јеврејима дакле саблазан“, каже ап. Павле, I Кор. I, 23.) и против чега су фанатично устајали у борбу свима средствима не либећи се удруживања ни са христорборцима других народности. С тога није чудо да су они ученим многобожачким полемичарима увек радо давали материјал и идеје у борби против хришћанства. Јеврејин Ј. Клаузнер, проф. јеврејског универзитета у Јерусалиму, дао је импулса (в. његово дело: *Jesus von Nazareth*, Berlin 1930, Jüdischer Verlag.) и неким нашим критичарима хришћанства, — онако као што је, по тврђењу Оригеновом (в. ор. cit. I, 28 и др.) и многобожачком полемичару Целсу дао потстрека и масу негативних идеја против хришћанске религије један Јеврејин. У свима гоњењима хришћанства Јевреји су увек узимали видна учешћа. Да поменемо само најстарија документа о томе: Међу аутентичним старим мартиролошким актима „Извештај о мученичкој смрти св. Поликарпа, епископа смирског“ (састављен 156 г.), описујући ток суђења и спаљивања Поликарповог, вели: „Гомиле света (многобожачког) доношаху из радионица и купатила дрва и сламу; највеће услуге при томе са најдраговољнијом готовошћу чињаху Јевреји, као што је то увек био њихов обичај“ (*Martyrium des hl. Polykarp. cap. 13*). Из нешто мало каснијег времена римско-многобожачких прогона хришћанства имамо од Тертулијана (*Scorpiace*, 10) сведочанство, да су синагоге биле легла завера и прогона хришћана. И „Дела апостола“ сведоче о потстрекавању многобожаца од стране Јевреја (XIX, 33; XVII, 5—9; 13 и др.). О учешћу њиховом у разоравању хришћанства за последња два века кроз белетристичку, новинарску и научну књижевност, као и у социјално-политичким покретима могло би се много, врло много, говорити. Али, кривицу ипак не треба бацати на цео народ њихов, него на вођство, С тога страдање безбројних невиних, нпр, у данашњој национал-социјалистичкој Немачкој, треба искрено сажаљевати.

примамо по делима својим као што смо заслужили, а он никаква зла није учинио. И рече Исусу: Опомени ме се, Господећ кад дођеш у царство своје. И рече му Исус: Заиста ти кажем: данас ћеш бити самном у рају“. — Д. Николајевић пак овако коментарише овај јеванђелски опис: „Хришћански Бог-Отац погазио је све законе неба и земље, и Бога-Сина ударио на крст. Ударио га је на крст, иако га је Син молио за милост. Није имао срца хришћански Бог... И Бог-Отац је извршио синоубиство... Зашто?... Зато што хришћани хоће да уживају у физичким мукама свога Бога. Бог-Отац убија Бога-Сина телесно, и зар тај садизам хришћански није победа тела над духом?... Хришћани поделише разбојнике на добре и рђаве. Дobar разбојник, зато што верује у Христа, отићи ће у рај. Значи, чим верујеш у Христа, сви злочини што си их починио бришу се, — ниси их починио. Дobar разбојник одлази у рај, где се већ налазе његове жртве, јер све жртве иду у рај; па и оне које је он побио. Рај хришћански је, дакле, једна идила убица и убијених. А други разбојник, зато што не верује у Христа, неће бити луштен у рај. Христос неће за њега ни прстом мрднути, а тај исти Христос проповеда да треба волети и непријатеље своје. Па у чему би се огледала љубав њега, Бога, ако не у томе да у рај пропусти и непријатеља свога (— злога разбојника)? ... Христос није био ту ни Бог љубави, ни добар, верни друг... И Голгота је тиме постала још мрачнији брег, а Лаж хришћанства разли се у море људске крви. И, сва крвава, та лаж векова данас гуши људе... И у хаосу, који наста данас на земљи, види се да је најбољи на крсту био онај рђави разбојник, чије тело хришћани не хтедоше васкрснути“.¹

¹ „Исус Христос и два разбојника“ (часопис „Воља“ 1928. бр. 1., стр. 21—23). Николајевић је, као што горе напомену смо, написао неколико чланака и приказа у дневној штампи, у којима је жучно критиковао Јеванђеље, јеванђелског Исуса Христа. Ничега новог није било у његовој критици, нарочито ничега што није одавно још од стране учених теолога и метеолога сузбијено. Овај пак чланак Николајевића, иако је мали, износимо зато, што он карактерише новију борбу против Исуса Христа. Она није израз хладног размишљања, мирног научничког разлагања (какав је то у главном владао у антихристовској литератури прошлога века), већ израз осећања, личног нерасположења, такорећи: страствене мржње.

Каква и колика мржња кипти из ових речи на божанскога Учитеља, Богочовека Исуса Христа! Каква хула на оличење надчовечанске, божанске љубави! Просто је немогуће чак и замислити, да има образованих, културних људи, који су у стању да хладно и прибрано изрекну и напишу ове речи беспримерног вређања и хулења! Зар је заиста могуће, да се једно нормално људско срце и један нормалан људски ум виши диви непокајаном разбојнику на крсту него оном покајаном, коме се макар и у последњем тренутку живота пробуди савест, истински осети промашење свог земаљског живота и искрено кајући се замоли за милост великог страдајућег Праведника, — замоли: не за тело него за душу?! Зар је непокајани разбојник, који се заједно са кнезовима јудејским, ученим књижевницима, фарисејима и садукеејима, ругаше распетоме Христу, достојнији нашег поштовања него Христос који с крста и њему — разбојнику — и свима другима опрости увреде, и још се Оцу мољаше: „Оче! опрости им, јер не знају шта чине“?!¹

Ништа није теже и бескорисније него са разлозима ума убеђивати срце, које већ има своје сопствене разлоге! Када срце говори, ум је глув и слеп, и није у стању да види ни оно што и једног детета непомућена памет увиђа. Стога за одбрану јеванђелског Исуса Христа, за одбрану његове неизмерно узвишене личности, достојне неизмерне љубави и поштовања, позваћемо друге људе, велике умом својим и велике карактером својим, да они кажу: шта су они осећали, када су Исуса Христа посматрали и слушали. Богослове, тако зване ортодоксне, оставићемо на страну, да нам се не каже, да они када говоре, тако говоре само као везани или пословни људи.

Дефиле знаменитих, великих људи у науци, философији, уметности, политици, књижевности и у животу (моралу) отворићемо са једним знаменитим човеком, који није поникао у хришћанској средини, него је и по рођењу и по васпитању из редова нехришћана. То је чувени индијски првак из краја прошлога века, припадник једне секте браманске религије, Кешуб Чундер Сен, који је овако у једном свом јавном предавању говорио о Исусу Христу: „Зашто ја гајим према

¹ Лука XXIII, 34.

Христу поштовање и страхопоштовање? Од куда долази то, да ја, иако не носим име хришћанин, ипак не престајем да своју најсрдачнију захвалност подносим Исусу Христу? Мора нешто бити у животу и смрти Христовој, у његовом великом Јеванђељу, што може донети утехе, светлости и снаге у једно срце тешко оптерећено грехом и неправдом... Ја наћох да Христос једним језиком говораше а хришћани другим.¹ Одох к њему, спреман да чујем, шта он има да каже, и бејах неизмерно умирен када ми рече: Љуби Господа Бога свога свим срцем, свом мишљу, свом душом, свом снагом својом; и љуби ближњег свога као себе самога... Његова заповест праштања и заповест љубави према непријатељима, ова надземаљска наука о љубави према људима за мене је заиста слатка, и када ја на овога благословенога човека Божијег мислим, који на крсту умирући говораше ове речи: Оче! опрости им! — Ах! тада ја осећам, да ја ово биће морам љубити; осећам, да у мени има нешто што је овим небеским речима дирнуто; ја осећам, да Христа морам љубити..., да га морам из свег срца љубити, јер он проповедаше и љубав према непријатељима!²

Од времена, иначе куди-камо више генијалног песника него философа,³ Фридриха Ничеа, — чији су жучни на-

¹ На жалост, многи народи одбивени су за дуга времена од хришћанства политиком подјармљивања, тлачења и експлоатисања од стране извесних хришћанских држава. Европски хришћани зашли су међу некултурне незнабожачке народе држећи у једној руци Јеванђеље а у другој ланце. Доклегод европски „културтрегери“ не ставе своје ножеве у ножнице и не понесу Јеванђеље у срцима место само у устима и торбама, нехришћански народи крајњег Истока и Југа стално ће одбацити заједно с њима и „њиховог“ Христа.

² D. Dr. Georg Runze, *Katechismus der Religionsphilosophie*. Leipzig. 1901. Verlag J. J. Weber. S. 314.

³ „Ко се још у овом бурном времену не сећа оног огромног узбуђења, које при крају прошлога столећа беше изазвала претстава о надчовеку, у којој Фридрих Ниче, моћном речи и са патосом пророка, сликаше будућност човечанства. Сви ми, обузети и занесени његовом песничком снагом, бејасмо учествовали у овој визији и нади, те је још дуго трајало док сваки од нас на свој начин не примети, да је ту по среди један фантом у правом смислу те речи, фантом који ишчезава не остављајући никаквог трага иза себе. Сасвим постепено беше се увидело, да оно што је у идеји надчовека највеличанственије јесте управо њена апсолутна неодређеност... За 40 година отада та је будућност дошла, а све-

пади на хришћанство бивали у толико јачи у колико је више сазревао за душевну болницу, јер су они били несумњиво изливи његове већ увелико поремећене унутрашњости, оболелих осећања, — посао на извртању, преокретању вредности у невредности и обратно постао је лакшим, отворенијим и безобзирнијим, јер је имао иза себе велики пример и углед. Д. Николајевић је назвао хришћанског Бога-Оца „синоубицом“, а науку хришћанску о великој Голготској жртви „хришћанским садизмом“. Са тачке гледишта ма кога истинског хришћанина ове речи су директна безочна хула на Бога, а са општечовечанске тачке гледишта директно безочно вређање хришћана. Учињен је покушај преокретања вредности (— „Umwerthung des Werthes“, — Umwerthung aller Werthen, којим је речима Ниче дао тачан израз својој намери) велике и божанске Тајне спасења. Не може се, до душе, очекивати нити захтевати, да свако мора схватити тајанствени смисао крсне смрти Христове; јер многи су тако приуготовљени животом, да су за ово и неспособни. Али се не може разумети: одкуд код овог школованог и начитаног човека толиког неразумевања и непојимања природнога смисла и неопходне потребе страдања праведника за узвишену идеју, да би се она могла оваплотити, ожитворити међу људима!

Најбољи познавалац најстаријих векова хришћанства, писац већ једном поменутог чувеног дела „Суштина хришћанства“, теолог, философ и историчар, који је иначе далеко стајао од теолошке ортодоксије, недавно преминули професор берлинског универзитета, Адолф Харнак, ово је рекао о природноме смислу Христовог страдања, које у својим крајњим дубинама носи карактер нечег натприродног: „Ко год завири у историју, сазнаће да је страдање праведнога и чистога било спасење у историји; а то значи, да за велике напретке у историји не одлучују речи него дела, — али и не само дела него пуно пожртвовања дела; али и не само пуно пожртвовања дела него давање

наде о надчовеку сахрањене су. Сам Ниче је полудео; његово учење је од „истине“ постало уметничким делом, у којем непролазна изгледа само лепа форма; израз надчовек, као нада у будућност буди само још један горак и чак један пакостан осмех“ (Раул Х. Франсе: Надчовек. С немачког превео Н. П. Види у часопису „Воља“, јануар 1928., стр. 44—45).

живота... У колико неко морално нежније осећа, у толико ће он сигурније свуда у историји, тамо где се што велико збило, осетити и на себе односити откупљујуће (заступајуће) страдање... Крст Христов пак био је оно, на чему је човечанство искусило силу чистоте и љубави које су се на смрти опробале, и оно (човечанство) то не може више заборавити, као ни то: да ово искуство (крст Христов) значи једну нову епоху његове (човечанства) историје... Никаква „разумна“ рефлексија и никакво „умно“ расуђивање неће моћи искоренити из моралних идеја човечанства убеђење: да неправо и грех казну захтевају, и да се свуда тамо, где праведник страда, извршује једно откајање (одмазда) које посрамљује и чисти. Непробојно је ово убеђење; јер је оно пореклом из дубина у којима се ми као једно јединство осећамо, и оно је из једног света који лежи иза овог света појава. Премда поругано и поречено тако, као да га већ одавно више нема, одржава се ово гледиште неразрушиво у моралном осећању људи. То су мисли, које су још од самог почетка смрћу Христовом биле пробуђене, и које ју (смрт Христову) истовремено обливају... Оне су се счврсле у тврдо убеђење, да је Он својим страдањем до у смрт учинио нешто одлучујуће, и да је Он то учинио „за нас“. Ако би хтели покушати, да то измеримо и регистрирамо, као што је то било ускоро покушано, то би дошли до застрашавајућих парадоксија; али да то осетимо (т.ј. да је Христос страдао за нас) ми можемо са оном слободом, са којом се је првобитно било то осетило. А кад томе додамо још и ово, да је сâм Исус означио своју смрт као једну службу, коју је за многе поднео, и да је Он за непрестано дејствујуће сећање на њу установио једну свечану радњу (тајну причешћа) — ја пак не видим никакав разлог да ову чињеницу осумњичим —, то нам је онда потпуно разумљиво: да је ова смрт, саблазан крста, морала доћи у средиште“ (науке хришћанске религије)¹.

Још су стари хришћански филозофи дошли били до истих закључака о природном смислу и о готово природној неопходности и потреби страдања великих људи за добро

¹ A. d. Harnack, Das Wesen des Christentums, 4 Aufl. Leipzig 1901. S. 99—101.

осталих. На фактима оваквих збивања они су чврсто веровали, и били чак дефинитивно убеђени, да узрок овоме мора лежати у неком вишем поретку света, који није физичке природе, који је, дакле, натприроднога порекла. Ориген каже: „Изгледа, наиме, да је на извесним тајанственим законима, тешко разумљивим великој гомили, у самој природи ствари засновано ово: да драговољна смрт једног праведника бива ради општег добра... Ко, дакле, неће да верује да је Исус умро крсном смрћу за људе, тај нека се изјасни, да ли је он вољан да такође не прими ни причања Грка и варвара (т.ј. свих других народа осим Грка и Римљана), која говоре о томе, да су неки за опште добро умрли, да би њихови градови и народи били ослобођени од зала која су их притискивала. Или: треба ли да су се све ове ствари стварно догодиле, док само Исус не заслужује поверење у томе: да је он као човек умро ради тога, да би уништио оног великог Демона и владара над демонима, који је потчинио себи све душе људи које су дошле на Земљу?“¹ Високи морални смисао страдања праведника и историјска чињеница, да су највећи праведници највећа страдања били поднели, били су познати и најстаријем хришћанском апологети Минуцију Феликсу, који устима свога пријатеља Октавија овако говори: „Снага душе уздиже се слабостима тела, и несрећа је често пута школа врлине. Шта више, без вежбања и напора коче се силе и духа и тела. Зар нису, шта више, о многобошци! они ваши хероји, које ви за углед истичете, сви скупа својим патњама постали славни!“² И т.зв. „пророк Енглеске“ Тома Карлајл каже, да се величина и право „племићство у томе састоји, што ће се храбро за друге страдати“. „Вођа људи је онај“, каже Карлајл даље, „који стоји напред, испред првог реда људи, који пркоси опасности, пред којом иначе други од страха дрхте, и која ће друге прогутати ако не буде била побеђена (од вође). Свака племенита круна је трнова круна“.³

Праведни старац Симеон Богопримац, пророк на раскрсници старог и новог Завета, држећи на рукама мла-

¹ Origenes, op. cit, I, 31.

² Minucius Felix, Octavius XXXVI, 8.

³ Th. Carlyle, Arbeiten und nicht verzweifeln. S. 134—135.

денца Исуса и поздравивши га као Месију, опоменуо се старих пророчких претсказања о злом удесу Месије међу људима, а затим и сâм Духом Светим потстакнут, рекао је за њега, да ће он бити „знак против кога ће се говорити“.¹ То је истовремено потсећање и алузија на претсказања великога пророка Исаије о страдању „Праведног слуге Божјег“ ради свеопштег добра. Као да је својим телесним очима пророк Исаија посматрао последње часове великог голготског Мученика и Праведника, те писаше: „Ко верова проповедању нашем“, говори пророк, „и мишица Господња коме се откри? Јер он (праведни слуга Божји) изниче пред њим као шибљика, као корен из суве земље“, „и не би обличја ни лепоте у њега; и видесмо га, и не беше ништа на очима, чега ради би смо га пожелели! Презрен беше и одбачен између људи, страдалник и вичан страдањима, и као један од кога свак заклања лице своје, презрен да га ни за што не сматрасмо“. „Мучен би и злостављан, али не отвори уста својих; као јагње на заклање вођен би и као овца безгласна пред оним који је стриже не отвори уста својих“. „Одредише му гроб са злочинцима“. „О! како се многи зачудише теби, што беше нагрђен у лицу мимо свакога човека и у стасу мимо синове човечје!“ „Од тескобе и од суда узе се, а род (порекло) његов ко ће исказати?“ Али „Праведни слуга мој оправдаће многе својим познањем, и сâм ће носити безакоња њихова“. „Јер он беше рањен за наше преступе, избијен за наша безакоња. Гњев беше на њему нашега мира ради, и ранама његовим ми се исцелисмо“. „Он болести наше носи, и немоћи наше узе на се, и ми мишљасмо... да га Бог бије“. Но, „гле!“ — говори Господ — праведни „Слуга мој... подигнуће се, и узвисиће се, и прославиће се“. „И многе народе удивиће, и цареви ће пред њим затворити уста своја, јер ће видети што им није казивано, и разумеће што нису слушали“, „јер је дао душу своју на смрт, јер би метнут и међу злочинце, а он сâм носи грехе многих и за злочинце се моли“.²

Забадава су се напрезали проналазачки умови многих рационалиста у прошлом веку, да и овим пророковим речима

¹ Лука II, 34.

² Исаија. гл, LII и LIII.

одузму пророчко-месијански карактер, тврдећи да пророк Исаија под „Праведним слугом Божјим“ није мислио на будућег Месију него на „Народ Божји“ — Израил! Ако је „Праведни слуга Божји“: Израил, онда: ко су то „ми“, ради којих он (Израил?) страда? То никако не могу бити многобожачки народи; јер писац ове пророчке књиге укључује и себе у ове друге, — у „ми“, и безумно би било тражити му порекло где на другом месту, сем у Израилу! Исто би тако било безумно и бесмислено тврдити да је то опет Израил. Из многих израза види се разговетно, да писац потпуно разликује лице, које је праведник и које незаслужено страда, од лица ради чијег добра и спасења он — праведник — страда. Како, дакле, да се на темељу овог другачијег, рационалистичког тумачења схвати и објасни јасна пророкова идеја: о заступничкој откупној смрти „Праведног слуге Божјег“ (Израиља?) за грехе многих?, поготову када је не само према овоме пророку него и према свима старозаветним пророцима Израил стално био истовремено: и објекат укора и претњи због греха, и објекат утехе у страдањима његовим (због греха) и наде на спасење! Али овде, осим овог догматског смисла, важно је за сада за нас: уверење прехришћанских, старозаветних мислилаца о великом значају, о дубоком смислу страдања праведника за опште добро.

Нису само хришћански мислиоци — лаици и богослови —, нити су само пророци — старозаветни и новозаветни — видели у страдању праведника дубоки смисао и природну нужност, него су тако мислили и највећи међу великим филозофима старог, прехришћанскога света. Мисао Харнакову у облику Исајиних речи изрекао је највећи јелински филозоф Платон. Он је дао један изванредан и типичан опис и слику идеал-човека, и назвао га једним веома карактеристичним именом: „страдајући праведник“. Заиста је чудан тај Платонов опис „страдајућег праведника“, — јер звучи као пророчанство, иако није пророчанство, и веома је по обличју своје сличан ономе опису страдајућег Месије — „Праведног слуге Божјег“ — код пророка Исаије.

Описавши најпре истинског неправедника — а то је човек који свима изгледа да је праведан иако у ствари није праведан, и каквих има доста у свету —, Платон прелази на опис истинског праведника, — праведника каквог у

реалности још није било на земљи, али каквог га је он, Платон, замишљао: „Пошто смо овога (т. ј. истинског неправедника) претставили у његовој врсти, сада да ставимо, по нашем нацрту, поред њега праведника: истинскога човека племенитог рода, који се, како Есхилос каже, не труди да изгледа добар него да буде добар. Дакле: од њега се мора најпре апстрахирати јавно добро мишљење о њему. Јер ако он изгледа добар, то ће му онда, баш зато што важи за праведног, припасти и поштовање и дарови. И тада се неће сигурно знати: да ли је он такав ради правде или ради части и дарова. Мораће се, дакле, он сасвим супротно пређашњем (т. ј. истинском неправеднику) претставити: иако се он у ствари од свега неправичног уздржавао биће опкољен највећим изгледом неправедности; да би тако издржао пуну пробу праведности и тиме, што зла оговарања (клевете) и њихове последице ни најмање неће моћи савити његов чврсти карактер. Не! неизменљив има он да остане до смрти своје: по изгледу неправедан целог свог живота, у истини пак праведан... Праведник ће, дакле, бити таквог унутрашњег својства, да ће бити шибан, мучен, ланцима везан и ослепљен на оба ока, и, напослетку, после свију мука још ће бити ударен на крст, — и тако ће се (са противничке, софистичке стране) доћи до уверења, како није исправно: желети добар бити, него желети тако изгледати“.¹

Када, дакле, многобројни стари и нови велики мислиоци тако мисле и говоре о смислу страдања великих праведника, како онда да се другачије мисли и суди о страдању највећег Праведника?! Величина Христова неизмерна је била и у смрти исто тако као што је била неизмерна у животу његовом. Његовome крсту, на који нарочито у овим последњим деценијама многи пљују, ипак ће се и на даље милиони људских душа клањати. И песма хришћанска: „Крсту твоме клањамо се, Владико! и свето твоје васкрсење славимо!“, одјекиваће и на даље окрепљујући у овој долини плача, у којој ће људи утехе и наде узалудно на другим местима тражити, осим једино у Исусу Христу — Богочовеку. Доћи ће време, када се крста Христовог неће стидети не само прости него

¹ Plato, De republ. II. 361—362 (Platon. Sämtliche Dialoge, Herausgeg. von Otto Apelt. Leipzig 1921. B-d II, cap. 4—5).

ни учени, као што се Христа и крста његовог нису стидели многобројни велики људи из прошлости, као што се није стидео ни велики немачки философ и песнички геније Гете да то и јавно призна говорећи: „И као човек и као песник ја сам знао да одам своје поштовање Крсту и да га красим; а то сам ја и у својим „Станцама“ доказао“.¹

ХИИ

ОПШТИ УТИСАК ГРАНДИОЗНЕ ЛИЧНОСТИ ЈЕВАНЂЕЛСКОГ ИСУСА ХРИСТА

„Страдајући праведник“ код философа Платона као и страдајући „Праведни слуга Божји“ код пророка Исаије само је једна бледа слика страдајућег јеванђелског Праведника — Исуса Христа. Али и слика страдајућег јеванђелског Праведника је бледа слика без чудесног живота и још чудесније божанске науке његове. Могу непријатељи његови ружити га колико год хоће, али ни он ни његово дело неће никада бити без безбројних таквих поштовалаца, који далеко надмашују и умом и карактером својим његове противнике. „Са страхопоштовањем сагибам се пред Твојом племенитом приликом, Ти! главо, и оснивачу једног царства с тако великим задацима, с тако трајним обимом, с тако простим, животворним принципима и с тако дејствителним потстицајима, да и сфера самог овог живота на земљи изгледа и сувише тесна!“, говори познати и признати немачки философ Хердер. „Нигде“, продужује он даље своју химну Христу. — „нигде у историји не наилазим ја ни на једну револуцију, која је у тако кратком времену и у великој тишини била изазвана, која је славим средствима а на један заиста тако чудан начин и ка једном још недогледном дејству на све стране по земљи засађена и у добру и у злу обриђивана била, као што је она револуција, која је дошла под именом Твоје религије!“²

Цела Христова појава у свима моментима његовога живота; његово кретање и сналажење међу људима најразличитијих ћуди; његова јединствена наука по свима животним питањима, као и сâм начин излагања ове науке; његова ретка

¹ Goethe an Zelter. Am. 27 Jan. 1832.

² Johan Gottfried von Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Leipzig 1841. 4. Aufl. II B-d, S. 257.

кураж и чврстина карактера; и његова неизмерна љубав према свима: и телесним и душевним страдалницима, а нарочито његова нечувена љубав која све прашта, — љубав и према непријатељима, сведоче о његовој надчовечанској, божанској снази и појави.

Невероватно је, да су школовани, чак и учени људи, читајући јеванђеља и студирајући живот и идеје Исуса Христа, могли доћи уопште до закључка, да је он био само један јеврејски политичар-патриота, или социјални револуционар и космополита, или религиозни фанатик, сањалица и секташ јудејски, или, напоследку, човек који ни сâм није знао шта хоће, него да су време и прилике стварали од њега оно што су хтели; — једном речи: да је био само човек, и то човек са извесним великим недостацима и манама!

Но баш ова различита, међусобно контрадикторна мишљења о Исусу Христу и његовим намерама сведоче, да ни једно од њих — ових мишљења — није тачно. То су увидели многи међу најистакнутијим мислиоцима, иако је то иначе лако евидентно и простима. Жан Жак Русо, имајући у виду ове критичаре који Христову личност праве једностраном, ускогрудом, ситном, или, напоследку, измишљеном кад не могу да јој оспоре величанственост, написао је у своме чувеноме „Емилу“ једну дивну химну у прози овој јединственој и ничим упоредљивој фигури Христовој, из које ћемо сада један део само цитирати: „Је ли могуће да је онај, о коме Јеванђеље говори, само човек? Јесу ли његов живот и наука: живот и наука једног сањалице или славољубивог партијског вође?! Каква благост, каква чистота у његовим наравима! Каква дирљива драж у његовим поукама! Каква узвишеност у његовим начелима! Каква дубока мудрост у његовим говорима! Какво присуство духа, каква финоћа и каква тачност у његовим одговорима! Какво владање собом у његовим тешким искушењима! Где је тај човек, где је тај мудрац, који би могао тако поступати, страдати и умрети без слабости и разметања? И када је Платон малао слику идеалног праведника покривеног свим срамом злочина иако достојног свих одлика врлине, то је он малао црту по црту Исуса Христа; а ова сличност је тако изнена-

ђујућа, да су је сви оци осетили, те је немогуће варати се у томе“.¹

Има веома умних и учених људи који из принципијелних разлога не могу да верују у натприродне појаве и догађаје о којима говоре јеванђеља, али који истовремено не могу да се отму ни од силног утицаја и утисака које чини на њих Христова целокупна појава, те се врло често налазе на самој ивици јеванђелске религије, и скоро готови су да је у свему прихвате. Многи су је тако и тим путем и прихватили; али, ми ћемо овде поменути и цитирати само оне велике умове који су се налазили сасвим близу религији, и то увек онда када су били сасвим близу Исусу Христу, кад год су о овој чудесној личности размишљали и говорили. Један међу важнијим следбеницима Огиста Конта, оснивача „позитивизма“, као и оснивача једне религије без Бога, т.зв. хуманистичке религије, у којој је центар обожења и обожавања човек, Џон СтUART Миљ, пишући о религији — разуме се: природној — и о њеном моралном задатку дотакао се личности Христове и изрекао такве речи, какве се слабо могу очекивати од једног „позитивисте“ — атеисте —: „Када се и призна једном да је мој Творчева ограничена ипак ништа не стоји на путу да обеснажи мишљење, да је његова доброта потпуна и да карактер идеалног савршенства, коме ми тежимо и чије признавање лебди пред нашим очима као највиши циљ при нашим поступцима, можда заиста егзистира у једном бићу, коме ми имамо да захвалимо за све добро које уживамо. Али пре свега најзначајније је изванредно драгоцено дејство на карактер, које је хришћанство на тај начин чинило, што је оно у једној божанској личности поставило мерило прворазредне исправности и слику угледања, која чак и апсолутно неверујућим служи на добро, и која никада више неће бити изгубљена за човечанство. Јер Христос је и више нешто него Бог; — Христос, кога је хришћанство вернима као углед савршености за човечанство изложило. Много више значи оваплоћени Бог него Бог Јевреја или Бог природе, јер је он у својој идеалној појави чинио тако велики и тако нецељујући утицај на ма-

¹ J. J. Rousseau, *Émile* IV (Види и српски превод од Д. Тамарића. Београд 1926 г.; књ. III и IV, стр. 301).

дерни дух. И нека нам рационална критика одузме одатле ма што још, Христос нам у пркос свему томе још увек остаје као једна јединствена и једина појава, тако неслична онима који су пре њега били, као што је неслична и свима онима који после њега дођоше, чак и онима који су имали ту срећу да осете директну благодат његових поука. Ништа не користи рећи, да онај Христос, како је он у јеванђељима претстављен, није историјски и да ми не знамо колико од свега тога, што је на њему дивљења достојно, од његових присталица додано. Традиција последовалаца довољна је да сва могућа чуда унесе унутра, и могло је бити да је она унела унутра сва она чуда која треба да је он (Христос) учинио. Али, које међу његовим ученицима или међу онима, које је он обратио, био у стању да пронађе оне речи које се Исусу приписују? или да измисли онај живот и онај карактер каквим нам се они приказују у јеванђељима? Зацело, то нису били галилејски рибари; такође зацело, то није био ни Павле, чији карактер и склоности беху сасвим другачије врсте, а још мање били су то први хришћански писци, код којих ништа није евидентније него ово: да је све добро што је било у њима — како су и они увек исповедали — пореклом из вишег извора . . . Било је на Оријенту увек пуно људи, који су били у стању да покраду коју хоћете количину таквих ствари (т. ј. туђа измишљена чуда) као што су то касније чиниле разне секте оријенталских гностика. Али животу и говорима Исусовим утиснут је печат личне оригиналности спојене са најдубљом унутарношћу, и он (печат оригиналности) — ако се манемо залудног очекивања да проналасимо научне тачности и тамо где је у питању нешто сасвим друго — мора да Пророка из Назарета, чак у сагласности и оних који не верују у његову инспирацију, стави у први ред људи са узвишеним генијем, којим се наш род може поносити. И када се овај изванредни Геније појављује везан са својствима највећег реформатора и мученика каквог по свој прилици никада није било на земљи, тада се не може рећи, да је религија учинила рђав избор; када је овога човека поставила за идеалног репрезентанта и вођу човечанства; и данас још не би било лако, чак ни за једног неверника, да нађе бољи превод правила врлине са

апстрактног на конкретно; дакле, тако живети да би нам Христос наш живот одобрио“.¹

Чак и Ренан, добро познати писац „Живота Исусовог“ (La vie de Jésus), поред свега тога што је за јеванђеља говорио да су приче и роман (иако је уствари баш само ово његово књижевно дело, по оцени већине стручњака и међу небогословима, роман, који је баш због ових својих белетристичких особина и привукао пажњу и допадање код некритичне масе) и што је Исусу Христу подметао и извесне нечасне, преварне тенденције, говорио је, с обзиром на оно што је он могао по свом нахођењу извући из јеванђелских извештаја као историјско, с пуно усхићења о њему, називајући га „човеком од огромних димензија“. „Исус се показује као јединствена личност у свима односима, и нико се не може с њиме упоредити“, говори Ренан у једном свом другом књижевном делу озбиљније вредности. „Макар шта неочекивано да нам донесе будућност, Исус никад неће бити превазиђен. Почивај мирно у Својој слави, племенити Вођо! Твоје је дело завршено, Твоја божанственост утврђена! Бескрајно више жив, бескрајно више љубљен после Твоје смрти него у данима Твог живота на земљи, Ти ћеш остати камен темељац човечанства за увек; и оно што би могло избрисати Твоје име из овога света равно би било потресу његовом (света) у свима његовим темељима! Људи неће више разликовати између Тебе и Бога“!²

Када слушамо овакве речи о Христу из Ренанових уста, онда се сваки објективан човек мора чудити: како је могао један учени човек из наше средине — и то претставник филозофске науке — да се више диви и да више узноси Ренана него Исуса Христа (кога, као што горе видесмо, сâм Ренан изнад свих уопште људи, и изнад себе уздиже), и да у „прорицању“ крајње судбине хришћанства превазиђе и самога Ренана, тврдећи: да последњи остаци хришћанства неће бити Ренанови „Исусовци“ него његови — т.ј. D-га Бр. Петроније-

¹ John Stuart Mill, Ueber Religion. Die Nützlichkeit der Religion. Theismus. Drei nachgelassene Essays. Deutsch von Emil Lehmann. Berlin 1875. S. 209—212.

² E. Renan, Etudes d'histoire religieuse. Sixieme édition. Paris 1863. стр. 175; 213—214.

вића — „ренановци“!¹ Али је зато Ренан код свих бораца новог типа против јеванђелског Исуса Христа (о којима је у главном овде и било речи) изазвао велико негодовање.²

¹ Предавање на Народном универзитету Д-р Бр. Петронијевића, бив. проф. универзитета, о Ренану, одржано 4-II-1923 г., о чему је и дневни лист „Време“ (од 15-II-1923 г.) реферисало и донело кратак и, по моме мишљењу, тачан извод, пошто сам и сâм присуствовао овом предавању. Скрећем пажњу читалаца, да је и Б. Дамњановић у свом „Животу Исуса Назаретанина“ алузирао на ово предавање напоменувши, како је „неко (?) рекао да, када се хришћанство изгуби са лица земље, последњи хришћани биће ренановци“ (стр. 10).

² Нпр. и код цитираног Б. Дамњановића! — По Дамњановићу, све је у јеванђељима бајка и лаж, и стога Ренан грешни када извесним јеванђелским догађајима признаје историчност иако их при њиховој реконструкцији „своди на праву меру“. Ко је читао Ренанов „Живот Исуса“ могао је приметити, како се је Ренан и сувише обилно користио својом јаком песничком фантазијом изнесећи „податке“ из живота Христовог о којима иначе нико ништа не зна. Па ипак, Дамњановић није овим ни мало задовољан, јер још много чему Ренан верује јеванђелистима. Корећи Ренана, да нема „смелости и научничког поштења“ (стр. 9), да је „лаковеран и да не поступа као историчар“, Дамњановић (види стр. 5 његовог дела о његовом тобоже исправном методу рада!) — „уз потребну спремност и озбиљан рад“ (!) уз које „иде упоредо и здрав разум, научничка непристрасност (!) и невезаност за укорењена нетачна мишљења многих генерација мале способности“ (!) — је далеко, врло далеко превазишао Ренана у проналажењу „података“ за које нико (— ни Ренан!) није знао! Заједно са Ренаном, нпр., он зна: да је Исус Христос имао сестре, које су биле удате у Назарету; да је ап. Петар имао деце (— Дамњановић додаје још: да је он, ап. Петар, био удовац и да је његова ташта „чувала му децу, а у залудним часовима прала их и биштала!“, да је био „скромни сопственик сјајне ћеле од увета до увета“ и „крупних плавих очију, благих као у вола“ (!), и т. д. Али, он зна и још много других ствари до детаља! Зна најинтимнији живот Исусов: зна, у каквој је соби становао и које су ствари чиниле намештај њен („шарени сандук“, „увек начета асура“!), какво је вино пио (увек „танко“ и „накисело“) и кад је шта јео и са каквом кашиком („плитком и крезавом“) кусао „снажно дувајући у врелу и накиселу чорбу“ (!); зна за „црну Рахилу, ћерку хромога Зарије“ (!), чије су очи „узнемиравале“ Исуса, и „због које би увек угазио у бласто (!), у пролазу поред чесме, када је она захватала воду не гледајући на суд који се предивао, већ у њега, дуго, ваметљиво“ (!). Зна такође, да ап. Андрија није имао деце; да је цариник ап. Матеј био „човек мала раста и здераста тела, и плавих очију, ждвних и лукавих“ (!). Зна сигурно (!) — на основу података из своје главе! — да се још на велики Петак „мудри Никодим договори са Јосифом да леш Исусов, чим се смркне, баш да се и оскрнавље за празник, пренесу из гробнице Јосифове у Никодимову“, да су противници Исусови те ноћи тражили леш да га униште, и т. д., и т. д. Дамњановић се хвали објективношћу, критичношћу, научношћу и т. д.; али он овим само праšину у очи баца публици, јер књига његова кипти изми-

Када би и хтели да изузмемо сва она натприродна, чудесна дела Христова, о којима јеванђеља много говоре, ипак су она нераздвојно везана за науку и личност његову, ипак: и све остало, што би у Јеванђељу о Христовом раду и животу остало, још увек превазилази својства и моћи једнога човека, и високо га уздиже изнад свих смртних људи. Његово излагање науке тако је просто, па ипак тако узвишено и привлачно! Говорима својим и држањем својим чинио је на људе, на све слушаоце своје такве утиске, какве дотле није нико чинио. Ми и данас и сами на себи то осећамо када читамо оне његове божанствене говоре, које су јеванђелисти, по својим slabим, невештим силама, али стојећи под непосредним њиховим силним утицајем, записивали. Колики је пак морао бити и био утицај, и какав је тек утисак била учинила на прости народ: жива реч његова! То није могло измаћи из очију ни јеванђелистима. Ни очевидцу јеванђелисту Матеју није могао измаћи из очију онај јединствени утисак Христа проповедника на народ, те је завршавајући своју забелешку Христове беседе на Гори додао ову своју, за општи утисак његове (Христове) грандиозне личности карактеристичну, напомену: „А кад сврши Исус речи ове, дивљаше се народ науци његовој. Јер учаше као онај који власт има (т. ј. као неко више, надчовечанско биће — Бог), а не као књижевници“.¹

Исус Христос није био песник нити уопште књижевник и школски човек. Његови говори нису се одликовали разним реторичким фигурама, заплетима, изненађењима, наглим обртима и т. д., којима један вешт говорник своје слушаоце држи у сталној запетости. Он уопште није ни хтео да импонује својим слушаоцима ма чим спољним. Ни као песник, ни као књижевник, ни као политичар, ни као философ Исус Христос није хтео да се приказује и истиче. Не може се уопште простије говорити него што је Исус Христос говорио, нити пак истовремено силније. Било да се слуша ње-

---

шљотинама, извртањима чињеница, вулгарношћу и неком, тако рећи, патолошком одвратношћу и мржњом на хришћанство. С тога ова књига не би заслужила ни да се помене, а камо ли озбиљно критикује, кад не би представљала тип нове антихристовске кампање и велику опасност за шире масе којима је она стварно и намењена.

¹ Мат. VII, 28—29.

гова беседа на Гори, или његове параболе о царству Божјем, или његове приче и изреке, или његови говори на путу са Тајне вечере у Гетсимански врт, — свуда ће се осетити чудесна величина и снага његових речи!

Али, величина Христова баш и јесте у томе, што је он умео да о највећим и највишим стварима говори најпростијим речима. Генијални мислилац Паскал приметио је и ову необичну особину Христових говора. „Исус Христос“, каже он, „говори о највећим стварима на тако прост начин, да би се скоро могло поверовати као да он није ни свестан онога о чему говори. Али их он оцртава тако тачно, да се врло добро одмах примећује, шта он о њима мисли. Ова јасноћа, спојена са оном простотом, заиста је за дивљење!“¹

Из Христовог начина говора, из његовог присног односа ка вечним истинама види се јасно, да је један исти извор и њему и истинама које истичу из уста његових. Он говори о Богу и о своме односу к њему; говори о надземалском свету духова, о свету будућности и о будућем, загробном животу људи; говори о царству Божјем на земљи и о његовој суштини и судбини; он говори о највишим моралним истинама и о највишим задацима човековим; — укратко: он говори о свима највишим питањима и проблемима човечанства тако просто и глатко, без икаквог узбуђења, без икаквог наглашавања свога особитога знања, без оне велике опширности, како људи увек чине кад што ново износе и свету за усвојење предлажу; говори тако, као да је то што говори нешто сасвим природно и по себи разумљиво. Види се јасно, да су највише истине, да су те божанске истине: његова природа, да он није само учитељ истине, него да је он: сâм извор истине, да истину носи у своме бићу. С тога је он једини могао и смео рећи: ја сам истина, „ја сам пут, истина и живот, и нико неће доћи к Оцу до кроза ме.“² Велики Гете, осетљив за велике и најтананије ствари, приметио је, да између Христове личности и Христове науке о Богу постоји најужа, најинтимнија веза: „Христос је мислио о једином Богу, коме је приписивао сва она својства, која је он, Христос, у себи самоме као савршенства осећао. Бог је постао биће његове соп-

¹ Blaise Pascal, Pensées, II part., X art., 4 cap.

² Јов. XIV, 6. В. Luthardt, Apol. Vortr. S. 234.

ствене дивне унутрашњости, пуног доброте и љубави, као што је он сâм, и способног да му се људи са пуно поверења предају и да ову идеју као најслађу везу ка горе (ка небу) у себе приме“.¹

Јединственост Христове науке; јединственост излагања његове јединствене науке; јединственост његовог живота у свима његовим односима: према Богу-Оцу, према људима разних нарави и положаја, и према тварима; јединственост страдања и смрти његове; — јединственост у сваком погледу издваја Исуса Христа из круга смртних људи, из свих уопште људи који су ходали и делали по овој нашој планети. Леополд фон Ранке, историчар светскога гласа, проучавајући Исуса Христа и друге велике људске појаве, доноси овакав свој суд: „И са становишта нашег световног посматрања ми смемо рећи: Невиније, силније, узвишеније, светије није ништа на земљи било, него што су Христов живот, његово страдање и његова смрт! У свакој од његових изрека веје чисти дах Божји; то су речи, како рече апостол Петар, „речи вечнога живота“. Људски род није имао ниједну појаву, која би се са овом појавом — појавом Исуса Христа — ма и издалека могла мерити и упоредити“.²

Христова импозантна фигура, ненадмашна у свима њеним моментима живота и рада, чинила је и још увек чини на велике људе јединствено силан утисак, — утисак од трајне вредности, такав утисак од кога се нису могли лако отети ни они међу јачим духовима који су били свесно вољни да му се отму. Борбу ту са Христом издржао је чак и највећи хришћанин и борац за Христа апостол Павле. „Трипут молих Господа (Исуса Христа) да отступи од мене“,³ писао је он Коринћанима, да би овим признањем ублажио из претходних својих речи о себи утисак своје личне величине у борби за Христа. Генијални пак норвешки књижевник и мислилац Хенрик Ибзен је вероватно исто преживљавао, када је своје књижевном јунаку Јулијану Апостату овај отпор против боље човекове природе убацио у његова уста: „Ти ни појмити не можеш! Ти, који се никада ниси налазио у вла-

¹ Eckermanns Gespräche mit Goethe, II, S. 202–203.

² Leopold von Ranke, Weltgeschichte, 1–16 B-de. Leipzig 1881–1888. III B-d, 1 Th., S. 169.

³ II Кор. XII, 8.

сти овога Богочовека! Оно, што је Он широм света распростра, то је више него наука! То је чаролија која чула заробљава! Ко је једном под Њим стајао, ја мислим, тај се више никада неће моћи од Њега сасвим ослободити!“¹

XIV

ЈЕВАНЂЕЛСКИ ИСУС ХРИСТОС И ЊЕГОВЕ „ПАРАЛЕЛЕ“

Иако су најјачи људи из доба великога отпадништва од хришћанства и учесталих напада школованих људи на дотадање уверење свега хришћанског света били уверени у јединствену вредност личности Исуса Христа као и у његов изнимни положај у човечанском свету, ипак чињен је покушај са супротне стране да се у историји човечанства нађу међу људима такви примери који би својим животом и радом заслуживали чак и веће дивљење и поштовање него Исус Христос.

Има великих вештака, који су увек у стању да од малог направе велико, и од великог мало. У толико је пак лакше: од великог направити још нешто веће додавањем нових и надувањем старих врлина, прећуткивањем или извињавањем мана, слабости и недостатака. Када се пак, с друге стране, његовој паралели, Исусу Христу, чине све могуће примедбе ради умањивања, онда није никакво чудо, што се простом и недовољно посвећеном или слабо заинтересованом човеку учини: да је заиста веће оно, што је дотле сматрано мањим, и обратно.

Многе су личности упоређиване са Исусом Христом; али највише Сократова. „Напоредно стављање Мудраца од Назарета (т. ј. Исуса Христа) и (мудраца из Атине) Сократа било је доскора омиљена тема за религиозно-филозофске и белетристичке есеје.“² Грчки филозоф и мудрац Сократ је неоспорно велики човек. За њега каже и један врло учени хришћански апологет из најновијега доба, да је он, Сократ,

¹ Henrik Ibsen, Kaiser und Galiläer. Ein weltgeschichtlicher Schauspiel in zwei Teilen (Sämtliche Werke. Volksausgabe in fünf Bänden. Herausgegeben von I. Elias und P. Schleuther. Berlin 1908). III B-d, I Teil S. 262—263.

² D-r C. Gutberlet, Lehrbuch der Apologetik. 4. Aufl. Münster 1922. II B-d, S. 401.

„најплеменитија појава коју многобоштво може показати“.¹ Исто тако и најбољи познавалац старе грчке философије, Едуард Целер, пун је похвалих речи за овога човека, реткога не само међу Грцима него уопште у прехришћанском свету. Но поред свега тога, што се јако издвајао из гомиле својих савременика, Сократ је, по тврђењу Целеровом, потпуни и чак типични Грк с менталитетом као и с недостацима своје нације: „Овој природној израслости сократовске врлине припада још и то, што она потпуно носи својствени печат грчке моралности. Сократ није тај израстали идеал врлине, каквим га је хтела направити једна плитка просвећеност; он је скроз и скроз Грк и Атињанин, човек поникао из најунутрашњије сржи своје нације; он је један карактер који има месо и крв, и не представља морални подвиг (као пример и углед) за сва времена“.² Најбољи и најоданији ученици Сократови, Платон и Ксенофон, износе и такве податке из његовог живота, који показују, да је он у многим погледу човек са човечјим слабостима,³ поред тога што је у себи носио још и типичне знаке своје нације и свог родног места, а не општечовечанске. Далеко смо и од сваке помисли, да овога великога мудраца умањимо; али Сократ, стављен поред Исуса Христа, баш тим упоређивањем много губи од своје величине. Он је велика морална личност, достојна и поштовања и љубави, када се упореди са својим временом, — другим људима. Његове су речи о врлини биле дивне; па ипак остале су оне без икаквог већег утицаја на измену нарави ближе и даље околине и доба. „Непријатељи су му замерали, тврдећи: да он, као и сви њему слични, може лепо у речима (говорима) да проповеда врлину, али да није у стању да с успехом у њој и васпитава“.⁴

¹ Ib., S. 402.

² Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen. V Aufl. Leipzig 1922. II Teil, 1 Abteilung, S. 67—68.

³ Ксенофон (као Грк и израз ондашњег, грчког менталитета не осећајући да је то нешто зазорно у моралном погледу) у својим „Меморима“ (Mem. I, 3, 8.) прича о Сократу, да он не само што није забрањивао него је још својим ученицима и показивао вештину, односно давао савете и улупства како ће се они моћи најлакше снаћи у друштву хетера („јавних женских“) и најсигурније задобити их за себе.

⁴ Ed. Zeller, op. cit., II, 1, S. 175.

Дакле, осим тога што његова наука о моралу и његова морална личност не претстављају савршенство, оне су остале и бесплодне. Савршени Христов морал је савршени израз савршене личности његове. Никоме, апсолутно никоме из свога времена Исус Христос није био ни издалека сличан. По своме животу и у својој целокупности он је био туђ своме времену и својој нацији, — појава „тако неслична онима, који су пре њега били, као што је неслична и свима онима који после њега дођоше“.¹

И живот и смрт обе ове личности, и Исуса Христа и Сократа, показују два светилника и две светлости, али веома различите јачине. Заиста, и Сократ је био неправедно осуђен; њега су неправедно оптуживали да квари младеж, иако је он био далеко моралнији, бољи него сви његови савременици, а да се и не помињу његови противници; и он је примио насилну смрт испивши чашу отрова. Али, под како различитим околностима ова два човека страдају и умиру! Сократ је умро у дубокој старости, изживевши земаљски живот; умро је и без физичких и без душевних болова, без страдања лежећи у постељи и окружен својим драгим ученицима, с којима је до последњег даха свога разговарао. Колико је само љубави било показано у сузама тамничара Сократовог, који му је морао пехар с отровом пружити! Нигде ни трага неке дубоке и трајне мржње ни од стране његових непријатеља, који су смрт његову изгласали! Чим је њега нестало међу живима, нестало је и те мржње, а ученици Сократови нису је уопште ни тада ни доцније осетили на себи. „Атињани су се ускоро по осуди Сократовој покајали и у срцу њиховом није више било ни најмање срдње на њега“.²

Како је било сасвим другачије са Христом! Страшне околности, под којима је Исус Христос суђен и осуђен, трпео и умро, и његово држање за све то време показују једну заиста надчовечанску снагу и величину, коју нису уопште у стању били да измисле људи, него је морала таква и стварно постојати. Не само мржња и клеветање, него и презрење и мучење, неразумевање и напуштање опкољавали са свих страна Исуса Христа у његовим последњим тре-

¹ J. St. Mill, op. cit., S. 210.

² Origenes, C. Cels, I, 3.

нутцима живота. Још несхваћен, и напуштен од ученика својих, поруган, исмејан, тучен, мучен и злостављан како од јеврејских тако и римских слугу и војника, осуђен на срамну смрт на крсту којим насилно умираху само робови и разбојници, — и још између два разбојника! — и, напослетку, од свију ружен и онда када је висео на крсту и био у највећим мукама, — Исус Христос сачувао је и показао једну такву снагу и величину духа, каква би за увек остала неразумљивом, да не налази своје објашњење и разумење у његовој вишој, божанској појави.

Ови учестали, нарочито у прошлом веку, покушаји уздизања Сократа на рачун Исуса Христа изазвали су негодовање и јавну реакцију многих одличних људи. Али, чини нам се, нико није јаче, краће и боље реагирао од Русоа: „Како мора да је заслепљен онај, који се усуђује да сина Софронискоса (т.ј. Сократа) упореди са сином Марије (т.ј. Исусом Христом)! Какво одстојање између њих двојице! Сократ, који је умро без бола, без срамоте, одиграо је лако своју улогу до краја; и да та лака смрт није послужила на част његову животу, могло би се с правом посумњати да ли је Сократ са свим својим духом био шта друге до софист. Каже се, да је он пронашао морал; ипак су га други вршили пре њега. Он је изговарао само оно што су они чинили, и само је извлачио поуке из њихових примера. Аристид је био праведан пре него је Сократ дефинисао појам праведности; Леонида је умро за своју отаџбину, пре него је Сократ љубав према отаџбини учинио дужношћу; Спарта је била трезвена пре него је Сократ уздигао трезвеност, и Грчка је обиловала честитим људима пре него је он одредио појам врлине. Али, где је Исус у својих нашао тај узвишени и чисти морал, за који је он једини дао поуку и пример? Из крила најбеснијега фанатизма никла је највећа мудрост, и једноставност најјуначнијих врлина учинила је част најпрезренијем од свих народа. Смрт Сократова, која је наступила док је он мирно философирао са својим пријатељима, најслађа је смрт, какву само пожелети може човек. Смрт Исусова напротив, који је издахнуо у мукама, псован, ружен и проклињан од целога једног народа, најстрашнија је смрт, какве се само бојати можемо. Сократ, узимајући чашу отрова, благосиља тамничара, коју му је пружа уза сузе. Исус се, уз најстраховитије

муке, моли Богу за своје острвљене целате. Да! Ако су живот и смрт Сократова достојни једнога мудраца, живот и смрт Исусова показују Бога!“¹

Сви велики људи — не само Сократ — синови су свога краја и народа, и у извесном су проценту духовни продукат свога времена и прилика под којима су живели и формирали се.

Постављени пак принцип: да уопште никад није било натприродног догађања, и нагнао је рационалисте да не учине изузетак нигде, па ни у проблему формирања велике Христове личности. Испитивањем и посматрањем бића и рада Исуса Христа с ове стране доводе строго објективног човека ипак до сасвим другачијих резултата. Ако је Исус Христос духовно чедо, плод своје нације и свога времена, онда је он несумњиво само један велики човек међу многим другим великим људима, какве је скоро свака нација давала. Али, шта да се мисли о Исусу Христу, ако испитивања не одговоре теоријским ишчекивањима?

Исус Христос се појавио у јеврејском народу, и у томе народу он је живео, растао и радио; али он ипак ничега заједничког, ничега додирног нема са тим народом, са његовом елитом, осим једино по свом земаљском, телесном пореклу. Његова јединствена духовна прилика и појава у свима својим појединостима носи карактер свеопштности, општечовечанског, — надчовечанског. Зато је и био неразумљив својим савременицима, — за дуго чак и својим најближим ученицима. Да није било оне силне љубави, која је везивала ученике његове за њега, одавно би га и они напустили, као што су га пре тога били напустили многи други поврени његови ученици. Требало је да дође катастрофа, а нарочито нешто још силније после катастрофе, па да га ови људи, који иначе стално беху с њиме, потпуно појме и више никад не напусте. А нису га могли појмити с тога, што су и они као и сви остали Јевреји, књижевници и прост народ, били таквог једног менталитета, који ничега заједничког није имао са Христом.

Тврдило се, како је Исус Христос само један од многих рабина јудејских, не разликујући се у суштини ни мало

¹ J. J. Rousseau, op. cit. (Таминџић, стр. 302—303).

од њих. Тврдило се, да је Исус Христос не само знао за чувеног ученог рабина Хилела, него и да је стајао под његовим духовним утицајем.

Када би непристрасан човек, не испитујући нигде даље, пажљиво читао јеванђеља, то би му морало одмах и прво пасти у очи: потпуни идеолошки сукоб између Исуса Христа и ондашњег ученог претставништва јеврејског народа: књижевника — фарисеја и садукеја. Ту и лежи прави узрок гоњењу и смрти Христовој. „Ништа нам више не дозвољава да упознамо узвишеност и оригиналност појаве Христове него поглед на законску праведност Јевреја његовог (Христовог) времена, како се је она под утицајем и као плод рабинског ситничарства поступно била изградила. Све те многе хиљаде ситних и будаластих прописа, који су постали делом на основу школске традиције а делом применом једног нездравог логичко-јуридичког тумачења одредаба Мојсијевог закона, и нарасли у читаву „планину“ која је тешко притискивала народ, важили су без разлике као божанске заповести. Тако, н.пр., рабини се нису задовољавали простом заповешћу празновања суботе; са пуно оштроумности пронашли су они да има укупно 39 главних радњи које су забрањене (у суботу), међу њима: два слова написати, избрисати да би се два слова написала, ватру угасити и запалити, чвор раздрешити или завезати и т. д. Али мора се још и рећи: о каквом чвору то важи а о каквом не; пошто је чвор на меканом опасачу дозвољен (изузима се ипак чвор терача камила и лађарал), то је решено: да се сме и ведро над бунаром чврсто привезати опасачем (меканим, од платна) али не и конопцем. Ко једном заборављајући се напише два слова, крив је; ко их пак напише на песку или на нечему на чему слова не остају (не трају) слободан је (од кривице)... Не сме се више јела носити од једног места до другог него онолико колико износи једна сува смоква, нити више вина него је довољно за мешање у чаши, ни млека више од једног гутљаја, ни меда више него је довољно да се једна рана намаже, . . . , ни мастила, сем колико је потребно да се два слова напишу; . . . Кројач пред мрак (у петак, навече суботе), кад излази (из куће), да не носи иглу (заденуту у свом оделу), јер би се могао заборавити и иглу носити у суботу која (са наступајућим мраком петка) наступа. . . . итд.

Фарисејско ситничарство нашло је срестава и путева да Закон истовремено како испуни тако и заобиђе“.¹

Колика разлика између Христове узвишене, животворне науке и овог књижевничко-фарисејског беспримерно штурог, безживотног формализма, који је душу убијао, али кога су чувари Закона и прописа суревњиво чували! Каквог духовног сроства може да буде између науке Исуса Христа, који је, нпр., брак уздигао до идеалне чистоте, до светиње, — до тајне, и науке рабина Хилела, који је дозвољавао мужу (и то само мужу!) да отпусти жену своју, само ако му је ручак покварила, или науке такође чувеног рабина Акибе, који дозвољава мужу да може исто учинити и из разлога, ако је нашао другу жену, лепшу?!

Учени енглески кардинал Вајсман (Wiseman), чију су ученост и световњаци веома ценили, сјајно је умео да покаже и докаже савршену независност и оригиналност појаве Христове на основу немогућности измишљања јеванђелске историје о Исусу Христу: „Оно што нам пружа најјачи доказ за виши карактер јеванђелске историје, то је потпуна светост Христове слике, која нам се у њој претставља, која је до краја тако различита од свих праобраза моралне савршености који су дотле биле познати јеванђелистима. Ми имамо у списима рабина довољно материјала, из кога се даде образац једног јудејског књижевника конструисати; имамо изреке и дела једнога Хилела, Гамалиела, рабина Самуела; много од овог можда је измишљено, али ипак све то носи прави јудејски карактер, свему је дат облик према једном одређеном обрасцу. Од речи и дела Господа (Исуса Христа) ништа се (друго) не даје замислити да више одступа него њихове мисли, њихове максиме, њихове радње и њихово свобиће. Они воле распре и клизаве речи; они су љубоморни борци националних захтева, права и предрасуда; са ревношћу и тврдоглавошћу бде над најнезнатнијем слову Закона, док се пак, с друге стране, својим софизмима од духа његовог удаљавају. То су велики људи јеврејског народа, верна слика оних књижевника и фарисеја, који су били од Господа, као најотворенија противречност духу Јеванђеља, одбачени. Како је, дакле, дошло, да необразовани људи, који су Јеванђеље

¹ Dr. Franz Hettinger. Apologie des Christentums, VIII Aufl. Freiburg i. Br. 1899. B-d II, S. 504–507.

писали, даду такву слику карактера која је сасвим тако противречна националном типу и у супротности са оним цртама које су обичајем, васпитањем, патриотизмом, религијом и природном урођеношћу изгледале као освећене?... Само се једно даде узети: је ванђелисти су просто копирали живи образац, који нам они у својим списима описију; и баш нарочито сагласност свих црта само доказује тачност, са којом су они посматрали и записивали. Али управо, ово само повећава још више наше дивљење; јер један обичан човек није био тај, који се тако разликоваше од свега оног што је његова околина држала за најсавршеније и дивљења достојно; који се је уздигао изнад свих националних претстава о моралном савршенству, па ипак ништа није позајмио ни од Грка, нити од Египћана, нити од Римљана; који није позајмио, нити ништа заједничког има ма са којом познатом моралном величином, али свакоме служи у сваком погледу као најсавршенији образац.¹ Он је изнад раса и народа, изнад струка и позива, — и одет тако сродан свима расама и народима, и свима појединцима свију струка и позива! „Јелини бивају његови ученици, иако он међу њима није никакву философску школу основао; индијски браман га поштује, иако су га проповедали људи из ниже касте, — рибари; црвенокошци Канаде и црнци Африке моле му се, иако је он припадао белим људима, које они мрзе. Свака разлика боје коже, телесне структуре, обичаја и навика нестала је у њему, у коме су сви синови Адама поново нашли своје јединство.“² Тако је схватао Исуса Христа и ап. Павле, који је успео, и то једино Христовом помоћу, да скоро из темеља измени своју, у сваком случају значајну, фигуру једног типичног фарисеја и Јеврејина. И он је, дакле, тако разумео значај и карактер Исуса Христа, преко кога и кроз кога се једино могу сви људи приближити, и преко кога и кроз кога се сви истински хришћани свих раса и сталежа стварно приближују један другоме осећајући стварну међусобну блискост и сродство. „Јер који се год у Христа крстите, у Христа се обукосте. И нема ту Јеврејина ни Грка, нема роба ни господара, нема мушкога

¹ Wiseman, Zusammenhang zwischen Wissenschaft und Offenbarung (Цит. по Хетингеру: Apol. d. Christ., II, 477—478).

² Ib. (Цит. по Лутарду: Apol. Vortr. S. 237).

рода ни женскога; јер сте ви сви једно у Исусу Христу,¹ писаше ап. Павле галатским хришћанима, међу којима беше људи разне народности, сталежа и пола.

XV

ЈЕВАНЂЕЛСКИ ИСУС ХРИСТОС И ЈЕВАНЂЕЛИСТИ

Неуспех покушаја да се Христова личност утопи у јудејство, или да му се одузму, смање, измене или карикирају његове специјалне одлике које говоре о његовом изузетном положају у свету, одвео је противнике хришћанске религије једном другом, новом покушају, који је имао циљ, да извуче реалну подлогу на којој хришћанство почива.

Немогући, дакле, одрећи савршенство и оригиналност личности и науке јеванђелског Исуса Христа, противници су тврдили: да такав Исус Христос, јеванђелски Исус Христос, уопште није постојао, да је измишљен. Али ова тврдња о немогућности егзистенције таквог Исуса, каквог су га јеванђеља претставила, јесте истовремено тврдња и једне друге још куди-камо веће немогућности!

Како је могуће, да су они прости галилејски рибари, сељаци и царинници, који су живели у једној сасвим другачијој средини него што је онај идеални свет Јеванђеља, који су били без икаквог школског образовања, који су се једва борили за насушни хлеб те за философска размишљања ни времена нису имали, који су пред собом имали за углед само јудејске књижевнике, фарисеје и садукее, и у чије је време владао један сасвим другачији менталитет него онај из Јеванђеља, — како је могуће: да ти људи измисле и оцртају једну тако дивну, величанствену и божанску слику, као што је слика јеванђелског Исуса, ако нису имали пред собом стварни оригинал те слике?! Када највећи сликарски генији траже моделе што је могуће бољих, савршенијих, одређенијих, ређих, оригиналнијих, типичнијих и карактеристичнијих облика и линија да би могли створити једно дивљења достојно уметничко дело, како онда да писцима јеванђеља није био потребан никакав модел за израду њихове слике — јеванђелског Исуса Христа?! Да су они

¹ Гал. III. 27—28.

били генијални песници и дубокоумни философи и да су се целог свог века вежбали у сликању једног идеал-човека са конкретним и одређеним цртама, не би могли савршенију слику дати, него што су је заиста дали у својим јеванђељима. И не само што ови нешколовани писци јеванђеља нису били у стању да измисле онаквог Исуса Христа, какав је стварно дат у јеванђељима, него ни најученији људи садањег, XX века, — у толико мање оних старих векова! — када би се сабрали да заједнички даду ову, јеванђелску слику идеал-човека са свима оним детаљима најразноврснијих животних прилика, додиром са лицима разних темперамената и менталитета, итд., ипак не би били у стању ни издалека да даду и створе једну такву слику и прилику као што је јеванђелски Исус Христос.

Слика пак, коју су дали јеванђелисти, јесте нешто савршено оригинално и савршено лепо, племенито и добро. Каква је само изванредна хармоничност црта карактера њиховог Христа! Ни једна не стрчи, не одудара од одругих. Сваки, дакле, писац — јеванђелист, када је оцртавао свог Исуса Христа: или је био велики философски и песничко-књижевни геније, или је имао модел који је он само копирао. Да се измисли и оцрта јеванђелски Исус потребна је била, без икакве сумње, огромна, изванредна: и морална и интелектуална снага, која се апсолутно не може претпоставити код галилејских сељака и рибара (и цариника, иначе једва писмених чиновничкића). „Ко истински каузално мисли, тај не може другачије да мисли, него да једну огромну духовну снагу изведе само из једног огромног духовног узрока“,¹ каже знаменити философ-етичар и педагог, некадањи атеиста а сада велики поборник хришћанске религије, Фридрих Ферстер.

Кад би се прихватило горње тврђење, да су јеванђелисти измислили јеванђелског Исуса Христа, морало би се њима приписати и генијално лукавство, поред генијалне вештине, да, при вајању оне идеалне и главне личности у оним многобројним интермецима, споредним сценама и личностима, даду типичне карактеристике разним лицима у разним ситу-

¹ Fr. W. Foerster, Christus und das menschliche Leben. Zürich 1923. S. 171.

ацијама, и да, често пута, употребљавају и тамне боје при изради како свог идеала тако и његовога колорита, шот старим хагиографима, биографима и уопште старим књижевницима није ни падало на памет, када су имали намеру да даду једну слику и образац савршенства душе. „Ко је“, пита Паскал, „научио јеванђелисте о особинама једне заиста херојске душе, те су је могли тако дивно описати у Исусу Христу? Зашто они спомињу његове слабости у оној смртној борби? Зар они нису били у стању да опишу ни једно чврсто стремљење? Да! и без икакве сумње! Исти свети Лука претставља светог Стефана (ђакона) храбријим у смрти него Исуса Христа. Јеванђелисти допуштају да Исуса обузме страх пре него је наступила неопходност смрти, а по том он је савршено миран. Када се Исус плаши, то је он сам изазивач свога страха; када му пак од људи запрети опасност, снажан је и неустрашив“.¹

Објективноме посматрачу и читаоцу јеванђеља, поред ове мисли о немогућности да су писци јеванђеља измислили оваквога Исуса Христа, намеће се, скоро нужно, и једна друга мисао, наиме: од куда то, и каквог смисла има идеја: да јеванђеља нису писали школовани, учени људи, него ови прости, савршено неуки? Зар Исус Христос није могао да одабере себи ученике из „виших кругова“? Зар му је било сасвим немогуће да 12 људи нађе међу школованим, школским људима? Ми видимо и знамо из самих јеванђеља, да је он имао и тамо пријатеља. Међутим, тек када је сав свој задатак на земљи извршио, он узима за свога апостола — тако рећи: принудно — између својих непријатеља ученога фарисеја Савла. У овим чињеницама лежи дубоки смисао; примећује се реално учешће Провиђања.

Да су школовани људи писали јеванђеља, ми данас заиста не би могли ништа сигурно знати ни о науци ни о личности Христовој. Школски људи су већ укалупљени људи, изграђени ментално, и они би мерили својом мером оно што виде, и све би укалупљавали у своје калупе. Од тога се они никада не би могли отети. Међутим, на другој страни, стварни и непосредни ученици Христови и главни састављачи јеванђеља претстављаху собом сасма сиров, необрађен мате-

¹ B. P a s c a l, Pensées, II part., X art., 4 c.

ријал, коме се могао давати облик какав се желео. Ти људи, оно што су постали, постали су кроз школу и у школи Христовој. Оно што се је пре њиховог избора за апостоле код њих већ било формирало, то је била њихова нарав, којој је било потребно само глађење, да би дошла до оног сјаја, до кога је стварно и дошла. То су били честити људи; и Исус Христос, када је бирао оне који ће његово дело продужити, учинио је једно генијално дело расуђивања, када је при избору водио рачуна само о њиховим моралним квалификацијама, о њиховом моралном карактеру, који се, према приликама, пре може наћи код простих и природних него код школованих и вештачки формираних људи.

Колико је само напора у прошлом веку учињено, да се докаже, како и није Исус Христос него учени фарисеј Савле — потоњи апостол Павле — стварни оснивач хришћанства. Кад не би смо имали јеванђеља и друге новозаветне списе, дакле ништа друго осим Павлових посланица; кад не било сигурно да су их писали прости и нешколовани људи; и када се, напослетку, не би могло доказати, да у основи нема разлике између учења ап. Павла и Јеванђеља,¹ ми би и могли поверовати, да је јеванђелски Исус Христос са својом науком и животом могао бити измишљен. Али ствар стоји сасвим другачије: писци јеванђеља беху прости али честити људи, који су се тек под утицајем одговарајуће личности формирали у оно што јесу. С тога не само њима лично него и њиховој оригиналности, неизвештачености, наивној отворености и тачности њихових извештаја може се поклонити пуно поверење. Одговарајући Целсу, који је ученике Христове назвао једном „бандом лажова“,² Ориген је такође истакао горњу мисао, да се ни из моралних ни из интелектуалних разлога не може оправдати тврдња о измишљеном евангелском Исусу: „Ми имамо поверење у моралну чистоту

¹ Учени протестантски богослов и професор берлинског универзитета, Дојсман, своју студију о апостолу Павлу завршава овим речима: „Христос — хришћанство Павла није никакав раскид са Јеванђељем Исусовим, нити је фалсификација јеванђеља Исусовог, него напротив: значи осигурање (његовог, Павловог) јеванђелског доживљаја Бога...“ (*D-r Ad. Deissmann, Paulus. Eine cultur- und religionsgeschichtliche Skizze. Tübingen 1911. S. 156*).

² Origenes, C. Cels, III, 36.

настројења код писаца јеванђеља; јер ми, с једне стране, налазимо на њихову побожност и савесност, а, с друге стране, исто тако не даде се наћи ни трага какве неискрености, лажљивости, преваралаштва, измишљања и лукавства. Јер ови људи нису изучавали такве вештине, какве код Грка учи владајућа грозна софистика са својим великим даром наговарања и готовости, и у судским дворанама расипна реторика; стога, нама се намеће осведочење, да они (апостоли, јеванђелисти) нису били способни да измисле радње које саме по себи имају такву снагу и удес, да одводе к вери и ка одлуци да се такав живот води који ће одговарати овој вери. Ја пак верујем, да је Исус Христос баш зато и хтео, да његове заповести буду проповедане преко таквих људи, да би се одузео сваки разлог сумњичењу, као да су ови тобоже употребљавали вештачке и опчаравајуће трикове, и да би, супротно томе, увиђавнима било јасно, да је часно настројење јеванђелских писаца, које је — ако треба и то да кажем — спојено било и са многим простотом, достојно једне божанске снаге, која је у стању да далеко више почини него што је у изгледу да може учинити сва бујица речи, вештачки склоп реченица и говорничко украшавање са подделовима и говорничким фигурама по грчком начину“.¹

Оно што нас задивљује, када читамо јеванђеља и размишљамо о њиховим писцима, то није дивљење самим писцима, него дивљење ономе о чему они пишу. Да су они измислили јеванђелске карактере, и када би се ми могли уверити и убедити, да су ови заиста њихови изуми, наше дивљење било би само њима упућено. Али баш овакав њихов Исус, јеванђелски Исус, доказ је реалности тога Исуса. „Ја сматрам јеванђеља за потпуно веродостојна“, говори дубокоумни Гете, „јер у њима дејствује одсјај једне извишености која директно излази из саме личности Христове, и која је таквог божанског рода, како такво што божанско никада на земљи није се било појавило. И ако ме ко пита, да ли је у мојој природи да му подносим обожавајуће страхопоштовање, то ја кажем: Сасвим је тако! Ја се пред њим сагибам као пред божанским откровењем највишег принципа моралности“.²

¹ *Ib.*, *op. cit.*, III 39.

² *Eckermanns Gespräche mit Goethe* (am 11 März 1832), III 263.

О веродостојности јеванђеља и јеванђелиста могло би се још много чега поткрепљујућег рећи и мишљења многих учених и дубоко увиђавних мислилаца навести; али налазимо, да је и ово доведе речено довољно јасно и убедљиво за сваког оног који се није унапред оградио зидом принципијелног неверја или нерасположења. Само да цитирамо још једном великог — иначе од хришћанске ортодоксије далеко стојећег — мислиоца Русоа, који је и по овом питању дао снажнији одговор него што су га дали многи професионалци: „Признајем ти и то, да ме задивљује величанство св. Писма, и да светост Јеванђеља говори моме срцу. Погледај књиге философа са свим њиховим надувеним језиком: како су незнатне, упоређене са св. Писмом!... Да ли да сматрамо јеванђелску историју за самовољну измишљотину? Мој пријатељу! тако се нешто не може измислити; и дела Сократова, у која нико не сумња, мање су потврђена него ли дела Исуса Христа. У основу, то значи отклонити тешкоћу а не уништити је. Било би много непојмљивије, да су више људи договорно измислили ту књигу, него да је један једини човек дао материјал за њу. Никада не би били у стању јеврејски писци да даду тај тон или да поставе тај морал; Јеванђеље садржи тако велике, тако јаке, тако потпуно недостижне знаке истине, да би измишљач такве бајке у још већој мери заслуживао наше дивљење него ли сам херој. Успркос свему томе, то је Јеванђеље пуно и невероватних ствари, пуно таквих ствари које се противе разуму, и које паметан човек не може ни појмити ни примити. Шта, дакле, да човек ради усред свих тих противречности? Треба бити увек скроман и обазрив, мој синко: ћутећи поштовати оно што нити се може одбацити нити схватити, и погињати се пред великим Бићем које једино зна истину“.¹

Када бацимо поглед на прве векове хришћанства, и видимо како је Христово дело у човечанству, слично квасцу у тесту, брзо нарасло и свуда продрло и поред свег силног отпора, онда се наша размишљања и невољно претварају у уверење: да у њему — у Христовом целокупном делу — лежи нека натприродна моћ. Срамно страдање Месије и васкр-

¹ J. J. Rousseau, op. cit., IV (Таминџић, стр. 301 и 304).

сење Богочовека били су „Јеврејима саблазан, а Грцима (многобошцима) безумље“¹; — дакле: ствари самим разумом тако неприхватљиве, као што су то оне и данас. Затим, даље, Христова наука о једном узвишеном, светом животу веома је тешко падала ондашњем свету, који готово није ни осећао како се гуши у моралном блату. И, напослетку: како су незнатни и ситни изгледали први хришћански мисионери у очима целога ондашњег света — и шовинистичких Јевреја и учених Грка и охолих Римљана! То су чињенице, које изазивају нове мисли за нова осведочења. О њима је размишљао најјачи западни, латински философ у старој хришћанској цркви, бл. Августин. Једва да је прошао само један век од победе хришћанства над многобожачким и незнабожачким духом, као и два непуна века до те победе, када је бл. Августин могао да учини и учинио је један општи осврт и поглед на прошлост и повукао конзеквенце. Указао је на три невероватности, које су иначе у савршеној зависности једна од друге, и од којих стварност једне доказује и стварност оних других двеју невероватности. Он овако говори: „Невероватно је, да је Исус Христос у телу васкрсао и са телом на небо се вазнео; невероватно је, да су непознати људи, пореклом из најнижег сталежа, бројно сасвом незнатни и без образовања, били у стању да нешто тако невероватно учине тако дејствујућим на свет, и у њему (свету) такође и на учене. Од ових трију невероватности, у прву наши противници неће да верују; другу су пак принуђени да је сопственим очима гледају; а када у трећу не верују, у великој су недоумици, како је уопште дошло до тога... Свет је управо зато поклатио вере овом маленом броју неславних, једноставних и необразованих људи, јер је Божанство за осведочење у њега тек у овим тако презираним сведоцима дошло до изражаја на истински чудесан начин, јер средства за наговарање нису биле речи него чудесна дела. Ко није био Христа видео да је у телу васкрсао и с њиме се на небо вазнео, веровао је извештајима очевидаца, али не само на основу њихових речи, него и на основу њихових чудесних знака, које су починили... Ако ли пак, на супрот овоме, не верују ни стварности ових чуда, која су се збила деловањем апостола, да би њихова проповед васкр-

¹ I Кор. I, 23.

сења и вазнесења наишла на веру, то нам је довољно барем ово једно силно чудо: да је ипак цео свет био поверовао тим проповедницима у њихову вест (јеванђеље) без икаквог чуда!“¹

XVI

ПОЗНАЊЕ И ПРИЗНАЊЕ ЈЕВАНЂЕЛСКОГ ИСУСА ХРИСТА.

Зашто има тако много људи, иначе врло доброга школског образовања и врло доброга домаћег васпитања, који су савршено хладни према оној великој личности из Јеванђеља? Они су равнодушни и хладни, али нису ни непријатељски расположени, ни у ширем смислу: према хришћанској религији и цркви, ни у ужем смислу: према самој личности Исуса Христа. Али, када они немају стварних ни субјективних ни објективних разлога да заузму непријатељски став према Исусу Христу и његовом делу, зашто онда не заузму обратни став, — пријатељски?! Зашто да га не љубе? Зашто да су хладни и равнодушни?

Прост је, сасвим је прост одговор на ова питања: Зато што га не познају! До душе, неки (који ипак припадају другом табору, новом типу противника јеванђелског схватања Исуса Христа) дају и другачији одговор: Зато, што је у њима ишчезла „мистична логика“ и то место заузела „рационална“!² Морамо још одмах овде напоменути, да смо овде само узгред свратили поглед на ово друго, скроз нефилософско објашњење, јер је оно, као што је раније довољно јасно с наше стране изложено, у ствари узело на себе само маску философско-историјску, док су стварни утицаји на стварање таквог њиховог односа према јеванђелском Исусу Христу и хришћанству сасвим другачије природе и порекла.

Али, с друге стране; ни ми не тврдимо, да би се апсолутно сваки од оних других, који су врло доброга образовања и ума и срца, морао у сваком случају одушевити Христом. Сигурно је пак једно, — а то хоћемо нарочито да нагласимо — да је највећем делу ових људи Исус Христос

¹ *Aur. Augustinus, De civitate Dei, l. XXII, c. 5.*

² Нпр. Д. Дамњановић; в. оп. cit. стр. 325—342.

потпуно непознат, или једва нешто. Тома Карлајл каже згодно, пишући о херојима и о поштовању хероја, „да ми тиме што не мислимо (о нечем великом) престајемо такође и да се дивимо истом“¹. И сам Исус Христос често је говорио о огромном значају познања његове личности и његове мисије за опште добро, те да би он био и признат. На крсту он се свесрдно молио Оцу небеском и за своје мучитеље ублажавајући њихов велики преступ и злочин, говорећи! „Оче! опрости им, јер не знају шта чине“.² У своје последњем божанственом говору на путу за Гетсимански врт са последње, Тајне вечере Исус Христос је јасно истакао ову интимну везу између познања и признања његове личности ради задобијања вечног живота: „А ово је вечни живот: да познају тебе јединога истинога Бога, и кога си послао Исуса Христа“³. И Сократова често изговарана философска мисао: „познај себе“, била је несумњиво постављена као етичка основа, као полазна тачка истинских етичких радњи. Јер, тек када човек сазна праву истину о своје бићу, о смислу и циљу свога бивовања и живота, моћи ће живети и делати као човек. Јер човек је: или човек или животиња. Сократ је пак тврдо веровао, да ће човек, испитујући себе, ипак на послетку сигурно сазнати, да је он: човек. На томе свом убеђењу и сазнању Сократ је и засновао своју етику.

Ствари, дакле, треба претходно добро познавати, да би се уопште по том могле и љубити, ако су оне иначе достојне љубави. Ствари пак које се љубе, разумеју се — верују се и онда, када је раније било и извесних добро непроверених разлога неверју, јер „љубав... све верује“,⁴ каже мудри ап. Павле.

Ко приступа Јеванђељу и чита га без предубеђења, без непријатељских намера, не може се тако лако отргнути од извесног чудног утицаја који отуда дејствује. Један од знаменитијих немачких књижевника, Розегер, — који је, као и многи други, знао о Исусу Христу само по сећању из доба раније младости и био индиферентан према њему —, за

¹ Th. Carlyle, Ueber Helden, etc., S. 32.

² Лука, XXII, 34.

³ Јов. XVII, 3.

⁴ I Кор. XIII, 7.

време једне своје болести прочитао је цело Јеванђеље без предаха, и прочитавши га узвикнуо је пун усхићења и одушевљења у убеђењу да је сада открио нешто дотле непознато му и ново: „Какав је то Христос, који овде ступа преда ме! О, каква сила! која се радује и Богу и човеку и свету; која тако неизмерно снажно дејствује; која је пуна предане љубави, пуна ватренога гњева у право време! Он је надчовек! Он је Богочовек у највишем смислу речи! Таквог га ја још никад досад нисам видео!“

Непријатељи хришћанства виде врло добро, где је снага његова и шта значи његов посед писаног Јеванђеља; зато тамо највише и неуморно гађају. Јер и сувише је велика светост, и сувише јака светлост која отуда из Јеванђеља бије, — и она вређа повређене очи. Стога им је потребно да се разбије суд који држи у заједници и јединству материју и тако омогућава да нам отуда сија једна јединствено снажна али блага и топла божанствена светлост; — потребно им је да се писано Јеванђеље, у коме се налази слика личности те светости и светлости, разбије и распарча. Али извесно је, да у овоме неће успети! Исус Христос је рекао, да ће Црква његова, која ће се на познању и признању његове богочовечанске личности темељити¹, вавек трајати иако ће бити вавек и прогањана. Опет се знатно повећава број озбиљних научника-стручњака за ове проблеме, који су антихришћанску научну аргументацију као ненаучну, т.ј. као нестварну и нетачну сузбили и разбили. Један од знаменитијих енглеских научника-стручњака, професор оксфордског универзитета, Артур Хедлам, на крају свог јавног предавања о „Исусовој личности“, као резултат својих научних испитивања, рекао је ово: „Целокупни утисак, који су на нас оставила Исусова дела и речи, својом науком и својим тврђењима, јесте нешто што превазилази услове људскога живота. Ми се можемо одлучити, да се ослободимо овог схватања, да издвојимо много што-шта из описа; али будимо сасвим начисто, да ми то издвајамо: не на критичким основама, него зато што нам се не свиђа закључак на који смо принуђени“.²

¹ Мат. XVI, 15—18.

² Артур Ц. Хедлам, Исус Христос у историји и вери. С енглеског превео Д-р. Драг. Марић, професор. Београд 1927. Стр. 107. — Д. Дам-

Уколико Христова морална и интелектуална снага и величина задивљују, утолико нарочито силно задивљују грандиозне последице, које су наступиле услед појаве једног оваквог бића на земљи, и које ће вечито трајати. Шта је Исус Христос за човечанство био и јесте, писано је и писаће се увек, докле год буде било ове планете и на њој човечанства. Иако моментано ствар Христова у једном великом делу школованих људи (али не и у већем делу стручњаканаучника) и у т.зв. пролетаријату доста слабо стоји, ипак то ни из далека не значи, да је она и пропала. Што данас ова ствар, Христова ствар, тако слабо стоји, нису по среди данашњи стварни теоријски односно научни разлози, него разлози практичке природе, разлози засновани на осећањима и на рефлексијама старих у науци стварно више неважећих разлога. Криза је део болести, и она ће се преболети. Но и ако дође до катастрофа (а њу може врло лако и једна агресивна мањина изазвати), као што је у једном делу човечанства и дошла, доћи ће по њој и васкрсење!

Да је ствар за коју се боримо заиста добра ствар, потврђује, као што смо видели, она плејада великих мислилаца разних струка: философа, историчара, књижевника, моралиста, теолога и др., који су својим великим духом осетили и јасно видели у бићу јеванђелског Исуса Христа сконцентрисани збир свих савршенстава човека у опште — надчовека, „Сина човечјег“, Богочовека, Сина Божјег. Још само да, при крају, споменемо два велика државника и политичара, чије је мишљење прилично меродавно, јер је њихово искуство огромно а моћ увиђања и процењивања снажна, — два велика политичара и државника, који су одлично познавали како историју људи великих подвига тако и људе уопште, и који су и сами својим замашним делима стварали историју и са милионима људи витлали по својој вољи. Велики француски војсковођа и император Наполеон I, као изгнаник

Њановић у своме „Животу Исуса Назарећанина“ (стр. 8.) прави алузију на ово дело Хедламово, негирајући му вредност, јер су „писац и преводилац те књиге попови по струци“! Не знамо само, по чему је Дамњановић стручан и „позван“ да третира исти проблем?! „Зато што је занатлија у своме занату код куће (т.ј. потпуно се сналази у свом занату), мисли он да је и у осталим стварима најпапетнији“, каже Платон устима Сократовим (Plato, Apol. Socrat p. 23.).

и заробљеник на острву Св. Јелене — без царства, без војске — имао је прилике и времена да о својим и туђим замашним делима и подвизима размишља и мери са делима и подвизима Онога из Јеванђеља. Разговарајући са својим пратиоцима и бившим сарадницима о великим људима из прошлости, упита он изненада једнога од њих: „Можеш ли ми рећи, ко је био Исус Христос?“ Када му овај, збуњен питањем, наполетку одговори, да о томе није размишљао, рече му Наполеон: „Ја ћу ти рећи: Александар (Велики), Цезар, Карло Велики и ја основали смо велика царства. Али на чему смо ми наслонили творевине нашега генија? На сили! Једини Исус основао је своје царство на љубави; и данас још: милиони људи за њега би погинули“. „Ја мислим, да се нешто у људе разумем, и кажем ти: сви ови (велики владари) беху људи, и ја сам човек; али једноме није раван ни један. Исус Христос беше више него човек!“¹ — То што је рекао Наполеон Велики, рекао је — само мало другачије — и други један знаменити владар, немачки цар Фридрих Велики. Када су га питали, кога он сматра за највећег човека, одговорио је: Исуса, јер је он умео да са најнезнатнијим средствима највеће ствари учини.

И заиста! Док су други употребљавали силу, и огњем и мачем задобијали себи присталице и верне, дотле је он, Исус Христос, био не само до смрти него и после смрти немилосрдно и крваво гоњен. Докле су други оснивачи религија и великих царстава располагали богатством, влашћу и били у изванредно сретним приликама, дотле Исус Христос — рођен на слами у јаслима витлејемске пећине и штале, дрводеља назаретски, окружен с једне стране простим и неуким рибарима, цариницима и сељацима галилејским и, с друге стране, уходама црквених и државних власти, без школске дипломе, без високих титула људских — само је својом изванредном унутрашњом снагом и силом савладао свет.

Каква је то била неизмерна сила у овоме човеку — Исусу Христу?! Стари непријатељи његови тврдили су да је он у савезу са нечистим духовним силама. Тако су могли говорити његови непријатељи онда; али данас? Данас нема ни једнога образованијега човека, који би могао ма и изда-

¹ Види: Luthardt, Apol. Vorträge. S. 319; 242.

лека тако што помислити и поверовати. Јер, зар би се могла једна таква узвишена морална чистота, какву показује живот Христов, везати са силама мрачнога порекла?! Извор те силе није уопште изван њега, него је у њему самоме; и тај извор мора да је адекватан тој сили. Та сила, дакле, која је у Христу и кроз Христа дејствовала, морала је бити божанског порекла, стварно божанска сила! Исус Христос је морао бити оно, што је он сâм тврдио да је: Син Божји, Богочовек. Или: зар су његово васкрсење или његова исцелења слепих, губавих и уопште болесних веће чудо него његова онаква надчовечанска појава, него његова божанска наука и негова његова — Христова — снажна, нечувена и неочекивана победа света са најнезнатнијим човечанским средствима а на супрот огромним препрекама?! Зар је могуће да је она узвишена, божанска наука Христова дело само једног човека?! Невероватно је, да је то и могуће а немоли стварно! Христос мора да је нешто више од човека! И када он каже да је син Божји, — каквог онда имамо ми јаког разлога, после свега овога што знамо о њему, да му не верујемо?! Кад је Исус Христос рекао апостолу Томи: „Благо онима који не видеше и вероваше“,¹ мислио је и на нас, који хоћемо прво да све опипамо и видимо, па тек онда да верујемо, а често пута ни онда! Међутим, колико има ствари, које се уопште не даду опипати, а које ће пак људи вечито жудно тражити да их сазнају!

Исус Христос остаће нам вечито непојмљив, вечито загонетан у многеме, ако смо ми унапред решени, да у њему не смемо ништа друго видети до само човека. Али, зашто ми морамо, када немамо никаквих стварних философских ни других разлога, да останемо у вечитом скептицизму, који ништа не даје нити ствара, него само руши?! Јеванђелски Исус Христос је довољно и историјски и морално-психолошки засведочен; а, с друге стране, никакви стварни принципијелни философски разлози не сметају вери у могућност једне најинтимније везе између човека и Бога, — наравно, онда када се егзистенција његова, бића Божјег, признаје. Али, с друге стране пак, за разумевање појаве Исуса Христа неопходно је потребна ова претпоставка. При овој претпоставци

¹) Јов. XX, 29.

— у коју не сумња један велики проценат међу оним образованима који иначе сумњају у богочовечанство Христово — није могуће да Бог, творац овог света не може директно дејствовати на овај свет. Још мање је оправдана негација приближења Бога и човека у Богочовеку.

За спас оне божанске науке о правом животу људи с људима потребан је један апсолутни ауторитет. Где да га нађемо на другом ком месту, ако не тамо, одакле је и та божанска наука о моралу први пут угледала свет, — у Богочовеку Исусу Христу!

Свет ће поново пасти у морални хаос и очајање, ако му се одузме љубав и вера у Богочовека Исуса Христа. Већ данас многобројни међу онима који су заборавили Исуса Христа осврћу се на све стране тражећи другог сигурног путовођу у животу и спаситеља од очајања и моралног хаоса, и — праве вратоломне експерименте! Одбацују Богочовека Христа, а у човека Исуса не могу се поуздати!

Понавља се капернаумска историја: малобројни али најбољи остадоше уз свога Учитеља, док га они други многобројнији оставише: „Рече им Исус: „Заиста, заиста вам кажем... Ја сам хлеб живи који сиђе с неба; који једе од овога хлеба живеће вавек; и хлеб који ћу ја дати тело је моје, које ћу дати за живот света. А Јевреји се препираху... Тада многи од ученика његових који слушаху рекоше: ово је тврда беседа! Ко је може слушати?... Од тада многи од ученика његових отидоше натраг, и више не иђаху с њим. А Исус рече дванајесторици: да не ћете и ви отићи? Тада му одговори Симон Петар: Господе! коме ћемо ићи? Ти имаш речи вечнога живота. И ми веровасмо и познасмо да си ти Христос, син Бога живога“.¹

D-r Радивој А. Јосић,
проф. универзитета

¹ Јов. IV, 32, 51—51, 60, 66—71.